

В. В. Москаленко, Н. І. Кривоконь

СКЛАДНИКИ СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Розглянуто значення ідентичності для посттравмівного зростання особистості в умовах повномасштабної війни, описано її динаміку. Проведено теоретичний аналіз трьох складників структурно-функціональної моделі дослідження ідентичності: когнітивного, афективного та конативного. Визначено їхню роль у процесі додання травмівного досвіду та подальшому посттравмівному розвитку особистості. Запропоновано на основі описаних компонентів створити дослідницьку модель і систему критеріїв для вивчення динаміки ідентичності військовослужбовців. Обґрунтовано можливість профілактики розвитку посттравмівних негативних явищ та ефективного спрямування подальшого реабілітаційного процесу в русло посттравмівного зростання завдяки запровадженню розробленої дослідницької моделі.

Ключові слова: ідентичність, складники структурно-функціональної моделі ідентичності, травмівний досвід, посттравмівне зростання, психологічне здоров'я військовослужбовців.

Постановка проблеми. Війна в Україні, що триває вже понад десять років, спричинила нові виклики, які постали перед українським суспільством, зокрема щодо підтримки психічного здоров'я військовослужбовців. Переживання війни, активна участь у бойових діях, значна кількість інших стресогенних чинників призводять до травматизації, яка порушує фізичне і психологічне благополуччя, суттєво впливає на самосприйняття й ідентичність людини.

Війна кожного змушує по-іншому бачити все, що раніше здавалося сталим і непохитним. Переконавання, уявлення про інших, цінності, відчуття свого місця в житті – усе це опиняється під загрозою, і подекуди колишне «Я» ніби розсипається на друзки. Травма війни не лише вимагає від людей переосмислення своїх життєвих цінностей, ролей і переконань, але й створює умови, в яких почуття «Я» може бути глибоко змінене або й розірване через травмівний досвід. І навіть більше – унаслідок сильної психологічної травми психіка може активувати певні захисні механізми, наприклад такий, як посттравмівний регрес. Прагнучи уникнути болісних почуттів і переживань, індивід може використовувати недоречні патерни поведінки з минулого, відчувати адаптаційні труднощі, уникати відповідальності, демонструвати залежну поведінку тощо.

Отже, актуалізуються питання, що пов'язані з дослідженням кризової ідентичності, яка надалі може або супроводжуватися депресією, посттравмівним регресом, посттравмівним стресовим розладом та моральними травмами, або стати каталізатором для посттравмівного зростання, що характеризується позитивними змінами в особистості та життєвих пріоритетах після пережитої травми. Крім того, дослідження змін в ідентичності та особливостей посттравмівного зростання військовослужбовців в умовах війни є актуальним не тільки для розуміння психологічних наслідків повномасштабного збройного конфлікту, але й для розроблення з часом ефективних програм реабілітації, які сприятимуть успішному поверненню ветеранів до цивільного життя та збереженню їхньої психосоціальної стабільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз доступних джерел попереднього десятиліття засвідчив посилену увагу науковців до проблематики ідентичності, травмівного досвіду, посттравмівного зростання та їхнього зв'язку для різних категорій осіб, зокрема й військовослужбовців. Дослідження в цій галузі підкреслюють як руйнівний потенціал війни для особистості військовослужбовця, так і можливість подальшого зростання, що, ймовірно, виникає внаслідок переосмислення травмівного досвіду.

Узагальнення досліджень вітчизняних (Д. Зубовський, В. Климчук, О. Кокун, Н. Лозінська, В. Олійник, В. Осьодло, І. Пішко) [1, 2, 3, 5, 6] та зарубіжних учених (S. Berman, L. Calhoun, M. Christopher, S. Dekel, S. Joseph, M. Montgomery, K. Ratner, R. Tedeschi, Shakespeare-Finch & Lurie-Beck) [7–13] дають змогу виділити такі вектори їхнього доробку.

1. Установлено вплив травмівної ситуації на особистість та її ідентичність. Дослідники [9] указують на те, що військовослужбовці, які переживають травмівні події, часто стикаються з кризовою ідентичністю. Травма, що порушує звичні уявлення про світ і себе, стає поштовхом до переосмислення життєвих

цінностей і перегляду своєї ролі у суспільстві та армії. Після травмивного досвіду чимало військовослужбовців відчувають себе відірваними від своїх довоєнних цінностей, що стає причиною появи так званої «травмивної (кризової) ідентичності» – стану, в якому відчуття «Я» змінюється або навіть втрачається. Автори наголошують, що травма може порушити узгодженість ідентичності, але ті, кому вдається відновити свою самосвідомість згодом, зазвичай виявляють ознаки посттравмивного зростання.

2. Визначено особливу роль ідентичності у подоланні травми. Науковці стверджують, що трансформація ідентичності може бути як позитивною, так і негативною залежно від наявності внутрішніх та зовнішніх ресурсів. Військовослужбовці, які здатні переосмислити свій травмивний досвід і знайти новий сенс у житті, відновити цілісність «Я», показують вищі показники посттравмивного зростання. Сильна соціальна підтримка, а також доступ до програм реабілітації, орієнтованих на психосоціальну адаптацію, значно підвищують імовірність успішної трансформації ідентичності. Автори S. L. Berman, M. J. Montgomery, K. Ratner [7] указують на те, що ідентичність може бути лінзою, через яку травма сприймається та інтерпретується, допомагаючи визначити, чи травмивний досвід приводить до посттравмивного стресового розладу, чи до посттравмивного зростання. Дослідники Shakespeare-Finch & Lurie-Beck [13] також підкреслюють роль особистої ідентичності та соціальної підтримки у посттравмивній трансформації особистості, припускаючи, що особи, які переосмислюють свою ідентичність після травми, мають більше шансів відчути зростання.

3. Розглянуто різноманітні аспекти феномена посттравмивного зростання та підтверджено його зв'язок із розвитком ідентичності особистості з травмивним досвідом. Посттравмивне зростання – це процес, у ході якого людина після переживання травмивних подій може розвинути нові життєві цінності, зміцнити свою ідентичність і поліпшити міжособистісність стосунків. На думку О. Шелюг [6, с. 115], трьома найпоширенішими на сьогодні теоретичними моделями посттравмивного зростання є: 1) функціонально-дескриптивна модель R. Tedeschi & L. Calhoun, що описує особистісні трансформації у п'яти вимірах: міжособистісні стосунки, нові можливості, особиста сила, духовні зміни та життєві цінності; 2) особистісно-центрована модель S. Joseph & A. Linley, що ґрунтується на теоретичних поглядах К. Роджерса і розглядає посттравмивне зростання як процес когнітивної акомодатії травмивного досвіду та перебудови Я-концепції; 3) біопсихосоціальна модель M. Christopher, в основі якої лежить уявлення про травмивну реакцію як еволюційно успадкований механізм метанаучіння, який руйнує і відновлює метасхему (концепції Я, суспільства та природи).

4. Досліджено чинники, що впливають на посттравмивне зростання, зокрема у військовослужбовців. Серед цих чинників науковці R. G. Tedeschi & L. G. Calhoun [11] називають індивідуальні особливості, соціальну підтримку, наявність сильних зв'язків з іншими ветеранами, з тими, хто пережив подібний досвід, позитивне самосприйняття та ін. Указані чинники впливають на розвиток нової ідентичності, яка поєднує в собі як негативний досвід війни, так і нові, позитивні якості, отримані після травми. У своєму дослідженні S. Berman, M. Montgomery, K. Ratner [7] підкреслюють, що трансформація ідентичності, особливо реконструкція нав'язаної ззовні ідентичності у внутрішньо сформовану, відіграє важливу роль у зціленні від травми та сприянні посттравмивному зростанню.

Можна дійти висновку, що трансформація ідентичності після травмивних подій є ключовим чинником у процесі посттравмивного зростання. Військовослужбовці, які можуть інтегрувати свій бойовий досвід у нову Я-концепцію, мають більше можливостей до зростання та досягнення позитивних змін у житті після травми. Отже, актуальними проблемами на теоретичному і практичному рівнях є розроблення концепцій і моделей, які стосуються структури та динаміки ідентичності особистості після пережитого досвіду війни. Це дасть змогу, з одного боку, краще зрозуміти й осмислити ті складні психологічні й соціально-психологічні процеси, що відбуваються з особистістю під час проживання нею травмивного досвіду, а з іншого, – уможливить підтримку психологічного здоров'я й допоможе під час створення реабілітаційних та(або) адаптаційних програм для успішної реінтеграції військовослужбовців після повернення їх у мирне життя, тому що завдяки ідентичності забезпечуються адаптація й інтеграція людини у світ.

Мета статті – деталізувати наукові уявлення про структурно-функціональну модель дослідження ідентичності особистості [4] під час війни й охарактеризувати складники зазначеної моделі.

Виклад основного матеріалу. Ідентичність особистості як динамічна система розвивається і структурується впродовж усього життєвого шляху людини, причому цей розвиток відбувається нерівномірно, характеризується сильним прагненням до визначення ідентичності й руйнівністю наслідків її втрати для людини. Саме тут виникає проблема вибору особистістю варіанта дій, що регулює її поведінку у поточній ситуації, вимагає від неї активізації всіх ментальних складників та

структурної їхньої перебудови у нову ідентичність. Ця проблема загострюється у травмівних ситуаціях, коли може виникати криза ідентичності, спричинена неможливістю підтвердження людиною свого «Я». Труднощі, пов'язані зі зміною раніше вироблених уявлень про себе і навколишній світ, накладаючись на складність травмівних умов воєнного стану, істотно зумовлюють поведінку, емоційне самопочуття, весь процес становлення особистості. Слід зауважити, що ідентичність – це постійний процес віднаходження істинного «Я», здорового ядра особистості, що відбувається як підтвердження Я-особистості у взаємодії із зовнішніми вимогами, котрі постають як у вигляді форм міжособистісного спілкування, так і у вигляді норм, правил, приписів тощо.

Повсякчас відбуваються проєкції свого «Я» на інших людей, завдяки чому задовольняється потреба підтвердження свого «Я» і виникає почуття власної адекватності. Саме тому ідентичність особистості виражає не завершений стан чи абсолютну цілісність особистості, а процес часткових змін, що приводить до формування стійкої ідентичності з тенденцією до подальших змін.

Як вважають авторки статті, динаміка ідентичності особистості в умовах посттравмівної ситуації стає чинником зростання особистості, бо вона виявляється у реконструкції старої її системи, трансформації її у форму, здатну забезпечити зв'язок суб'єктів міжособистісної взаємодії відповідно до зміни ситуації. Отже, важливою для зростання в умовах травмівної ситуації є динаміка ідентичності. Психологічний механізм зміни ідентичності особистості в умовах травмівної ситуації полягає у зміні взаємозв'язків структурних компонентів ідентичності, які в цій ситуації створюють певну їхню конфігурацію, що зумовлює трансформацію всієї системи ідентичності.

Згідно із трикомпонентною структурою людської психіки в структурі ідентичності особистості можна виділити компоненти: когнітивний (знання та уявлення про своє «Я», розуміння свого «Я» у поточній ситуації), афективний (оцінка і ставлення особистості до свого «Я» в умовах поточної ситуації) та конативний (спрямованість «Я» на активність у поточній ситуації). Стисло охарактеризуємо компоненти ідентичності в ситуації, що змінюється, а також несе ризики та загрози (що вочевидь є притаманним ситуації війни).

Когнітивний компонент ідентичності особистості репрезентує у різних ментальних формах її самосвідомості об'єкти ситуації та саму особистість. Цей компонент ідентичності актуалізується під час оброблення людиною інформації у таких формах, як сприймання, уявлення, пам'ять, образ, знання тощо, забезпечуючи зберігання, впорядкованість і трансформацію наявної інформації та тієї, що надходить. Найбільш загальним засобом переробки інформації в когнітивній системі самосвідомості людини вважають процес категоризації [4, с. 23]. Категоризація означає віднесення у сприйманні кожного нового феномена до деякого класу подібних та вже відомих раніше. Особа може сприймати складний багатоманітний зовнішній світ, розподіляючи інформацію, яка до неї надходить, лише у формі окремих категорій. Стикаючись із надлишком інформації, людина розподіляє її за категоріями. Таким чином формуються особливі когнітивні структури, які називаються схемами, що керують процесом обробки інформації. Оскільки військовослужбовці постійно опрацьовують значний масив даних, ці схеми впливають на те, як відбувається сприймання, збереження і відтворення інформації, яка надходить. Цей процес проходить як узагальнене й опосередковане відображення дійсності в її істотних зв'язках і відносинах. Призначення цього процесу полягає в тому, щоб відокремити суттєве від несуттєвого, звести складне до більш простого, зрозумілого.

Трансформація інформації, що відбувається у когнітивному компоненті, здійснюється через інтеграційні зв'язки різних ментальних його форм у цілісний конструкт «бачення проблеми» як розуміння ситуації, що означає не поверхнєве сприймання та уявлення об'єктів ситуації, а відчуття їхньої внутрішньої сутності через розкриття нових зв'язків між фактами ситуації. Це стає можливим завдяки механізму взаємозв'язку когніцій з елементами чуттєвості світогляду особистості військовослужбовця, внаслідок чого виникає певна «картина світу». Картина світу слугує для людини чимось на зразок координатної решітки, що визначає для неї сенс і зміст будь-яких сприйнятих об'єктів та предметів світу. Це стає можливим тому, що люди не лише сприймають «об'єктивні факти», а діють з огляду на свої завжди суб'єктивні уявлення про них, які визначаються багатьма чинниками. Зокрема, у когнітивному компоненті ідентичності у процесі опрацювання інформації, що надходить з поточної ситуації, до функцій сприймання, уявлення, знання підключається людська чуттєвість, унаслідок чого змінюються погляди особистості не тільки на ситуацію, але й на себе в цій ситуації.

Картина світу задає бачення дійсності відповідно до ситуації, в якій вона перебуває. Важливо, що людині притаманне понятійно-чуттєве ставлення до зовнішнього середовища, орієнтоване на досягнення сутності світу у формі «образу світу» та його обґрунтування. У світорозумінні відбувається

трансформація «картини світу» конкретної особи в «образ світу», який відображує те конкретно-історичне тло, на якому розгортається вся психічна діяльність людини.

Образ «Я» – складне психологічне явище, що не є простим усвідомленням своїх якостей чи сукупності самооцінок: це є певний патерн сприймань людиною самої себе, що складається у її свідомості як активне начало, що інтегрує всі життєві прояви. «Я» – це глибинна сутність людини, її автентичність, яка дає змогу їй відрізнити себе від інших, відчувати, переживати, усвідомлювати реальність свого існування. Образ «Я» дозволяє ніби «розглядати» себе зсередини, спостерігати, усвідомлювати, змінювати себе, регулювати власну життєдіяльність. «Я» є регулятивним механізмом психічного життя, регулятором стосунків людини з оточенням.

Отже, процеси когнітивного опрацювання травматичного досвіду полягають у спробах інтегрувати новий (часто деструктивний) досвід в існуючу картину світу, а також у подоланні порушень, спричинених травмою. Завдяки когнітивному складнику ідентичності відбувається інтеграція травмивних подій у життєву історію особистості. Цей процес охоплює як усвідомлення змін, що сталися внаслідок травми, так і пошук нових способів пристосування до реальності. Зі свого боку, результат динаміки когнітивних процесів суттєво впливає на процес реабілітації та посттравмивного зростання особистості військовослужбовця.

Афективний компонент ідентичності є емоційно забарвленою оцінкою її «Я», яка вимірюється ставленням особистості до своїх якостей, здібностей, досягнень, що визначають її місце у певній ситуації.

Як відомо, людина входить у взаємодію з тими об'єктами світу, які для неї є значущими. Емоційна сфера ідентичності виявляється через переживання й оцінки, що звернені не лише до окремих явищ або ситуацій, а й до загальної позиції людини у світі. Сигналізуючи про значущість для особистості ситуації, в якій вона діє, емоційний компонент ідентичності налаштовує всю систему особистості сприймати цю ситуацію певним чином і підготуватися до необхідних дій.

Не можна переоцінити роль емоцій у ситуаціях активної бойової діяльності, коли потрібна миттєва мобілізація всіх сил і можливостей організму. Емоційне напруження за цих обставин стає рушійною силою поведінки людини. Ресурси людини будуть реалізованими (а не руйнованими) за умови емоційного переживання суб'єктом свого ставлення до окремих ситуацій та світу, що відповідатимуть умовам і законам співіснування з іншими. Так, позитивне чи негативне ставлення людини до окремих ситуацій і процесів реальності трансформується в оптимізм або песимізм як властивості, які визначають якість життєдіяльності особистості.

Емоційно-ціннісне ставлення людини до світу трансформується в афективному компоненті ідентичності у загальний духовний стан людини, який визначає прийняття чи неприйняття нею буття, її активність чи пасивність, довіру чи недовіру у ставленні до людей, до життя, до минулого й майбутнього тощо. Цей загальний духовний стан людина конструює у свій емоційний стан завдяки складній взаємодії окремих підсистем психіки людини (не тільки емоцій, але й когніцій та інтенцій), який детермінується поточною ситуацією. Системотворчим конструктом загального духовного стану особистості є її самооцінка, яка інтегрує окремі ментальні феномени у цілісність ціннісно-емоційного стану як складової ідентичності особистості.

Якщо ідентичність – це усвідомлення «Я» у світі, то у самооцінці воно конкретизується як ставлення до своїх якостей, здібностей та досягнень, які визначають позицію особистості у певній ситуації. Самооцінка пов'язана з почуттям особистої цінності, що відіграє велику роль у психічному та фізичному здоров'ї особи військовослужбовця. Низька самооцінка може призвести до відчуття безпорадності, безпомічності, депресії та тривоги, тоді як висока самооцінка може підвищувати впевненість, успіх та задоволення. Адекватна самооцінка допомагає воїну краще долати стреси та життєві труднощі. Саме тому важливим є баланс між ідентичністю і самооцінкою, який базується на усвідомленні того, що у кожній людини є свої переваги та досягнення, і що кожна особистість є унікальною й особливою, яка здатна реалізувати свої можливості відповідно до своїх індивідуальних здібностей.

Отже, емоційна функція ідентичності, яка виявляється у суб'єктивній оцінці індивідом самого себе, власних дій, якостей, почуттів, дає змогу людині відчувати задоволення власною особистістю, своїми якостями та характеристиками, що сприяє високим досягненням та успіхові під час виконання службово-бойових завдань. Адекватне чи неадекватне ставлення до себе приводить або до гармонійності, що забезпечує розумну впевненість у собі, або до постійного внутрішнього конфлікту, який може спричинити розвиток невротичного стану.

Саме тому зростання особистості потребує правильної самооцінки, яка є ядром афективного компоненту ідентичності. Вона передбачає критичне ставлення до себе, постійне зіставлення своїх

можливостей з вимогами, що висуває воєнна реальність, уміння самостійно ставити перед собою здійсненні цілі.

Конативний компонент ідентичності особистості є сукупністю інтенцій, які виявляються як ментальні стимули діяльності особистості (зокрема, настанова, намір, спрямованість, вимога, прагнення, задум, мотив, усвідомлена воля до якоїсь дії, мета діяльності, спонука, інтереси тощо). Їхньою основою є мотиваційно-потребова система військовослужбовця. Інтенції визначають суб'єктивні критерії вибору та стимулювання поведінки особистості, спрямованої на вирішення завдань у поточній ситуації. Психологи, аналізуючи особливості організації інтенційного досвіду в його вибірковості та спрямованості на індивідуальну інтелектуальну активність, підкреслюють значення в цьому процесі ментального конструкту «надання переваги», функціональну сутність якого можна порівняти із функцією ментального компасу, що виводить людину у ту строго визначену галузь дійсності, яка знаходиться у максимальній відповідності з її індивідуальними інтелектуальними можливостями і у якій її інтелектуальні ресурси можуть реалізуватися з максимальною ефективністю [4, с. 29, 30]. У ментальному конструкті «надання переваги» особливу роль відіграє чуттєва сторона, що виявляється або у вигляді віри у наявність певних принципів, або у вигляді первісної впевненості у правильності вибраного способу діяльності.

У теоріях посттравмівного зростання вказується також на світогляд як чинник зростання особистості. Так, український психолог В. Климчук виділяє як головну умову зростання особистості зміну її світогляду, зазначаючи, що в ній узагальнюються всі інші, котрі впливають на цей процес [2, с. 78]. Світогляд людини – це насамперед система цінностей, в які вона вірить і, спираючись на які, вона визначає свій життєвий шлях. У широкому розумінні цінності – це узагальнені, стійкі уявлення про бажані блага і прийнятні способи їхнього досягнення, в яких сконцентрувався попередній досвід особи і з огляду на які ця особа прийматиме рішення про свою подальшу поведінку. У цій їхній сутності ціннісні орієнтації стають мотивацією життєдіяльності, яка зумовлює вибір життєвої мети, планів, перспектив. Такий вибір людина здійснює на основі пізнання обставин і самої себе, постійно оцінюючи, порівнюючи та зіставляючи і себе, і інших людей, звертаючись у минуле, живучи в сьогоденні, орієнтуючись на майбутнє. Для позначення цієї функції системи ціннісних орієнтацій у теоріях посттравмівного зростання особистості використовується категорія «філософія життя» – ментальний конструкт «світоперетворення», в якому система цінностей людини, відображаючи смисл її буття у світі, виявляється через ідентичність особистості як специфічне ставлення людини до світу [11]. У цьому усвідомленні свого «Я» окреслюються контури практичних можливостей особистості та форм їхньої реалізації. «Філософія життя» базується на системі цінностей особистості (цінність життя, цінність стосунків з близькими, цінність свого «Я», цінність Вітчизни, праці тощо), що співвідносяться з особистісними та культурними нормами і регулюють поведінку особистості, забезпечуючи тим самим її адаптивну стабільність.

Проте у невизначеній ситуації, і особливо у травмівній, «філософія життя» людини починає розхитуватися під впливом розбіжностей сталих цінностей і змінених норм нової реальності. У таких умовах у свідомості з'являються виклики усталеній системі цінностей, яка забезпечувала життєдіяльність у стабільні часи. Дороговказ, що був чітким і зрозумілим свого часу, може бути зруйнований або підданий сумніву. У цьому разі відбувається переоцінка цінностей особистості, що є дуже болісним процесом, який супроводжується низкою переживань, аж до симптомів, які пов'язують із посттравмівним розладом.

Отже, конструкт «філософія життя» виконує системотворчу функцію в системі ментальних феноменів конативного компоненту, забезпечуючи тим самим спрямованість особистості на розвиток і зростання. Вибір особистістю варіанта дій, що забезпечує її зростання у травмівній ситуації, залежить від того, наскільки особистість у змозі здійснити переструктурування когнітивного, емоційного та конативного резонансу з іншими людьми відповідно до нових умов. Щоб рухатися вперед, людина має переглянути старі цінності, допрацювати нові ціннісні орієнтації, тобто змінити свою «філософію життя».

Описані вище динамічні складники ідентичності особистості в ситуаціях, пов'язаних з травмівним досвідом, можуть слугувати концептуалізації емпіричної моделі для вивчення та спрямування розвитку ідентичності військовослужбовця на етапах відновлення. Зокрема, якщо конкретизувати структурно-функціональні складники в індикатори когнітивного, афективного та конативного компонентів ідентичності військовослужбовця, то когнітивний компонент визначається через характеристики «Я»-образу військовослужбовця в умовах війни; афективний – через характеристики «Я»-самооцінки; конативний – через характеристики «філософії життя».

Також пропонуємо індикатори змістовних характеристик когнітивного, афективного та конативного компонентів ідентичності військовослужбовця визначати у таких модусах: «Я» у минулому, «Я» у теперішньому та «Я» у майбутньому. Наведемо пояснення.

Кожне «Я» впливає з досвіду особистості і залежить від її ідентифікації з певним соціальним середовищем. «Я»-минуле, втілюючи досвід особистості, не залишається «позаду» неї, а «йде» з нею, і тому воно входить у сутнісну характеристику ідентичності особистості. «Я»-теперішнє – це реальні уявлення особистості про себе, це той образ, що складається з оцінок інших і вибирає також свій минулий досвід та уявлення про себе у майбутньому. «Я» у майбутньому – це уявлення про себе в ідеалі, це та уявна особистість, з якою людина себе порівнює та якою вона хотіла б стати. У традиційному розумінні «Я»-ідеальне є взірцем, еталоном, зразком, що формується на базі інтеріоризованих соціальних очікувань, моральних норм, прийнятих у суспільстві.

Виділені авторками статті у темпоральному зрізі три «Я» існують у єдності всередині цілісної «Я»-ідентичності, визначаючи одне одного. Так, «Я»-теперішнє підтверджується не тільки «Я»-минулим, але і «Я»-майбутнім. «Я»-ідеальне як образ себе, що відтворює бажання, мрії, сподівання людини щодо себе, стає мотивуючою силою, яка спонукає людину до самовдосконалення. «Я»-ідеальне буде задумом дій, що вимагають втілення у реальному «Я» способом осмислення та впровадження у життя власних ініціатив щодо самозмін. Таке ідеальне «Я» стає важливим маяком у ході особистісного зростання і тлумачиться як певна інтенція, установка, готовність до перетворень одних якостей та стабілізації, закріплення інших.

Результати, отримані за індикаторами виділених у трьох модусах характеристик «Я», дають можливість через їх зіставлення не тільки підтвердити характеристики один одного («Я» у минулому, «Я» у теперішньому, «Я» у майбутньому), але й проілюструвати динаміку ідентичності особистості у ситуації колективної травми, що викликана війною.

Висновки

Авторки цієї статті вважають, що цілеспрямований розвиток структурно-функціональних складників динамічної моделі ідентичності (за визначеними й описаними ними критеріями) сприятиме спрямуванню реабілітаційного процесу військовослужбовців у русло посттравмівного зростання. Зокрема, це уможлиблюється завдяки таким напрямам.

1. Зміцнення стабільної ідентичності як бар'єра для розвитку негативних психічних наслідків. Стабільна ідентичність допомагає людині залишатися менш вразливою до травмівного стресу. Люди, які мають чітке почуття власної цінності та розуміння свого місця у світі, можуть легше інтегрувати травмівний досвід і не відчувати його як таку загрозу, яка призводить до розвитку посттравмівного стресового розладу.

2. Підтримка процесу самовизначення. Групова належність і позитивні соціальні зв'язки сприяють зміцненню ідентичності, особливо в умовах стресу. Для військовослужбовців, які повертаються до цивільного життя, участь у групах ветеранів може допомогти переосмислити себе, зменшити відчуження та сприяти позитивній інтеграції травмівних подій у власну історію.

3. Переосмислення ідентичності та віднаходження нового сенсу. Формування нової ідентичності може стати основою для посттравмівного зростання. Процесом переосмислення передбачено зміну уявлень про себе: військовослужбовець починає бачити себе як сильнішу, стійкішу або більш духовну особистість. Це допомагає не лише впоратися з пережитим досвідом, але й змінює ставлення до життя на краще.

4. Формування більш гнучкої Я-концепції. Військовослужбовці, які можуть скоригувати уявлення про себе й адаптувати свою ідентичність відповідно до нових умов, частіше відчують позитивні зміни після травмівного досвіду, що зменшує ймовірність розвитку посттравмівних розладів.

5. Інтеграція травмівного досвіду у власну ідентичність. Це не означає заперечувати або пригнічувати досвід, а краще прийняти його як частину свого життя, що робить людину сильнішою. Ця інтеграція є важливою для профілактики посттравмівного стресового розладу, оскільки допомагає уникнути дисоціації та підтримує процес адаптації до мирного життя.

Отже, зміцнення ідентичності та її трансформація після травмівного досвіду відіграють особливу роль для профілактики посттравмівних розладів та спрямування реабілітаційного процесу у русло посттравмівного зростання.

Перспективами подальших наукових розвідок є створення й апробація емпіричної моделі та

психологічних інструментів для дослідження динаміки ідентичності військовослужбовців в умовах повномасштабної війни.

Перелік джерел посилання

1. Зубовський Д. Особистісне зростання учасників АТО у посттравматичний період : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Київ : НУОУ, 2019. 285 с.
2. Климчук В. О. Психологія посттравматичного зростання : монографія. 2-ге вид., переробл. і допов. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2021. 158 с.
3. Кокун О., Пішко І., Лозінська Н., Олійник В. Теоретичні основи посттравматичного зростання військовослужбовців – учасників бойових дій : метод. посіб. Київ : 7БЦ, 2023. 148 с.
4. Москаленко В. В. Теоретико-методологічні засади дослідження динаміки ідентичності особистості у змінній ситуації (структурно-функціональний аналіз). Київ : Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2023. 42 с.
5. Осьодло В., Зубовський Д. Індивідуально-психологічні чинники посттравматичного зростання учасників бойових дій на сході України. *Український психологічний журнал*. 2021. № 1 (13). С. 157–175.
6. Шелюг О. А. Багатомірність феномену посттравматичного росту: біологічний, психологічний та соціокультурний складники особистісних трансформацій. *Психологія і особистість*. 2014. № 1. С. 112–129.
7. Berman S., Montgomery M., Ratner K. Trauma and identity: A reciprocal relationship? *Journal of Adolescence*. 2020. Vol. 79. P. 275–278. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2020.01.018>.
8. Christopher M. A broader view of trauma : a biopsychosocialevolutionary view of the role of the traumatic stress response in the emergence of pathology and/or growth. *Clinical Psychology Review*. 2004. Vol. 24. P. 75–98. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2003.12.003>.
9. Dekel S., Ein-Dor T., & Solomon Z. Posttraumatic growth and posttraumatic distress: A longitudinal study. *Psychological Trauma: Theory, Research and policy*. 2012. 4 (1). P. 94–101. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0021865>.
10. Joseph S., Linley A. Growth following adversity: theoretical perspectives and implications for clinical practice. *Clinical Psychology Review*. 2006. Vol. 26. P. 1041–1053. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2005.12.006>.
11. Tedeschi R. G., & Calhoun L. G. Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*. 2004. Vol. 15. P. 1–18. DOI: https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01.
12. Truskauskaitė-Kunevičienė I. et al. Does Trauma Shape Identity? Exploring the Links Between Lifetime Trauma Exposure and Identity Status in Emerging Adulthood. *Front. Psychol*. 2020. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.570644>.
13. Shakespeare-Finch & Lurie-Beck. A meta-analytic clarification of the relationship between posttraumatic growth and symptoms of posttraumatic distress disorder. *Journal of Anxiety Disorders*. Vol. 28, March 2014. P. 223–229. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2013.10.005>.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2024 р.

UDC 159.923:316.37

V. Moskalenko, N. Kryvokon

COMPONENTS OF THE STRUCTURAL-FUNCTIONAL MODEL OF STUDYING PERSONALITY IDENTITY IN THE CONDITIONS OF WAR

The importance of identity for post-traumatic personality growth in the conditions of a full-scale war is considered and its dynamics are described. A theoretical analysis of three components of the structural-functional model of identity research was carried out: cognitive, affective and conative. The cognitive component of a person's identity represents the objects of the situation and the person himself in various mental forms of his self-awareness and is actualized during the processing of information by a person. It transforms the "view of the situation", the "picture of the world" and the "self-image". The affective component of identity is an emotionally colored assessment of one's "I", which is measured by the individual's attitude to his qualities, abilities, and achievements. They determine its place in a certain situation. The core of the

affective component of identity dynamics is the values and adequate self-esteem of the individual. The conative component of a person's identity is represented by a set of intentions, which are manifested as mental stimuli of the person's activity. Their basis is the motivational and need system of a person, which is represented by the constructs "worldview" and "philosophy of life".

The role of each of the structural and functional components in the process of overcoming a traumatic experience and further post-traumatic personality development is determined. Based on the described components, it is proposed to create a research model and a system of indicators for studying the dynamics of the identity of military personnel. The possibility of preventing the development of post-traumatic negative phenomena and effectively directing the further rehabilitation process in the direction of post-traumatic growth thanks to the introduction of the developed research model is substantiated.

Keywords: *identity, components of the structural-functional model of identity, traumatic experience, post-traumatic growth, psychological health of military personnel.*

Москаленко Валентина Володимирівна – доктор філософських наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії загальної та історії психології імені В. А. Роменця Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України
<https://orcid.org/0000-0002-6984-6835>

Кривоконь Наталія Іванівна – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології та педагогіки Національної академії Національної гвардії України
<https://orcid.org/0000-0002-3783-7491>